

monumentenzorg en archeologie

nieuwsbrief nr. 29

Cultureel en Haven Kwartier

6

archeologische waarden

8

eerste Goudse monumenten

11

Begin 2007 heeft een bijzonder onderzoek plaatsgevonden in Gouda. In, of eigenlijk onder de oude Schoolmeesterswoning, direct naast de Jeruzalemkapel, is het graf en het skelet aangetroffen van priester Gijsbert Raet, de stichter van de Jeruzalemkapel.

graf en skelet priester gijsbert raet gevonden

Nu de restauratie van de Jeruzalemkapel bijna is afgerond, is recentelijk ook een begin gemaakt met de restauratie van de 'Schoolmeesterswoning', direct naast de kapel. Voorheen was hier jongerensociëteit de Gonz gevestigd.

Bij deze restauratie, uitgevoerd in het kader van het project Cultureel en Haven Kwartier, werd de vloer uit de woning verwijderd. Hierdoor ontstond letterlijk meer zicht op de onderliggende kapel en - zeer interessant - op de stichter ervan: Gijsbert Willemsz Raet.

Het graf met daarnaast de stoffelijke resten van Raet uigelegd.

van Jeruzalem naar Jeruzalemkapel

Waarschijnlijk ergens in de jaren '80 van de 15e eeuw bezocht de Goudse vicaris (plaatsvervangende priester) Gijsbert Willemsz Raet het Heilige Land. Daar bezocht hij ongetwijfeld ook één van de belangrijkste heilige plaatsen in Jeruzalem: de Heilige Grafkerk, met daarbinnen het Heilige Graf. Hier zou volgens de overlevering Christus begraven en verzezen zijn. Als dank voor de behouden terugkeer naar zijn vaderland wilde Raet in Gouda een kapel laten bouwen: de Jeruzalemkapel.

In 1494 kocht hij daarom het huis en erf van Geertruid Florisdochter, gelegen langs de Spieringstraat. Dit perceel grensde aan het Sint Paulusconvent, het klooster waar de Collatiebroeders huisden. Enkele jaren later, in 1497, sloot hij met deze broeders een overeenkomst. Hierin werd bepaald dat zij het altaar van de kapel zouden onderhouden en er wekelijks twaalf missen zouden opdragen. De precieze datering van de bouw van de kapel blijft vooralsnog onduidelijk, maar zal liggen tussen 1497 en 1504. Toen werd het altaar gewijd door Adriano van Appelterre, bisschop van Sebastensi.^I

Al vanaf het begin maakte de kapel deel uit van het kloostercomplex van de Collatiebroeders. Tegen het einde van de 16^e eeuw werd vervolgens aan de oostzijde van de kapel een lange vleugel opgetrokken. Hiermee kwam de kapel echt in verbinding met het klooster te staan. De volgende belangrijke transformatie betrof de sloop van het rechthoekige deel van de kapel omstreeks 1780 en de bouw van een woonhuis op die plek: de genoemde 'Schoolmeesterswoning'.

Vormelementen van zowel de Heilige Grafkerk als het Heilige Graf zelf vinden we terug in de Goudse Jeruzalemkapel. Het twaalfhoekige grondplan met de daarop aansluitende rechthoek is een directe navolging van het Heilige Graf. Het koepelvormige gewelf en de 'oculus' daarin vormen een verwijzing naar de koepel van de Heilige Grafkerk.

De Goudse Jeruzalemkapel is niet uniek. In verschillende Nederlandse steden, waaronder Utrecht, Delft, Leiden en Amsterdam, zijn in de middeleeuwen Jeruzalemkapellen gesticht. Speciaal is wel dat de Goudse kapel door één persoon, Raet, werd gefinancierd. Veel, zo niet alle andere stichtingen, werden vanuit een broederschap van Jeruzalemvaarders ondernomen.^{II} Zij spaarden gezamenlijk voor de bouw van de kapel. Ook is de Jeruzalemkapel in Gouda de enige waarvan nog een groot deel boven de grond staat. Alle andere kapellen zijn inmiddels afgebroken.

een graf in de kapel

Priester Raet stierf op 28 mei 1511. Uit het cartularium van de Sint-Janskerk, een perkamenten boekdeel waarin alle belangrijke akten uit een archief zijn gekopieerd, bleek dat hij na zijn dood begraven is in het rechthoekige deel van de kapel. De exacte ligging van het graf was echter onbekend.

Uit een archeologisch bureauonderzoek, uitgevoerd in het kader van het project Cultureel Kwartier (zie pagina 9), kon worden opgemaakt dat het graf zich bevond in het gewijde deel van de kapel: tussen de noordmuur, grenzend aan de refter van het Collatiehuis, en het koorhek.^{III}

Waar dat koorhek zich precies bevond, was echter ook niet zeker. Alleen dat het in elk geval ten noorden van de beide toegangen naar de kapel zal hebben gestaan. Het altaar, voorzien van een drieluik, stond vermoedelijk aan de oostmuur van de kapel. Aan de noordmuur was volgens een beschrijving uit 1504 door collatiebroeder Johannes van Emmerik verder een voorstelling van de Verrijzenis aangebracht. Vooral die laatste voorstelling, bestaande uit een witstenen gebeeldhouwd middendeel en twee geschilderde zijluiken, kan goed in samenhang met het graf van Raet worden gezien. De meest logische ligging van het graf was dan ook langs de noordmuur van de kapel.^{IV}

Voorafgaand aan het eigenlijke onderzoek was het nog maar zeer de vraag of Raet nog steeds in de kapel begraven lag. De grafsteen was immers al in 1586 van zijn graf verwijderd (zie ook pagina 5). Bovendien was, zoals genoemd, het rechthoekige deel van de kapel in 1780 afgebroken, gevolgd door nieuwbouw. Het skelet van Raet had op één van die momenten gevonden en verwijderd kunnen zijn.

het onderzoek

Met al deze informatie in gedachten werd besloten een onderzoek uit te voeren in het 18e eeuwse pand. Een onderzoek waarbij op een niet-verstorende manier gezocht kon worden naar het graf. Dat niet-verstorende was belangrijk, omdat er in principe voor de restauratie van het pand niet gegraven hoefde te worden. Normaal gesproken betekent dit dat er ook geen archeologisch onderzoek plaats kan vinden. Archeologisch onderzoek verstoort immers zelf ook de bodem, en dat doen we alleen als het niet anders kan. In dit geval, gezien het belang van de mogelijke vondst, werd besloten een uitzondering te maken. Op voorwaarde dat er geen onnodige versterking zou optreden. Muurtjes, oude vloeren, andere archeologische zaken, alles moest in de bodem blijven zitten.

Deze werkwijze maakte de kans om Raet daadwerkelijk te vinden wel kleiner. Als er bijvoorbeeld op 10 cm onder de moderne vloer een oude vloer had gelegen, had het werk al

Het graf van Gijsbert Raet. Links de kuil met daarin het botmateriaal. De witte lijnen verduidelijken de omtrek van de kuil. Rechts het gemetselde graf waarin Raet oorspronkelijk heeft gelegen. Aan de bovenzijde van de foto is een deel van de schouw, behorende tot de Schoolmeesterwoning, te zien.

moeten stoppen. Het eerste onderzoek is daarom door de gemeentelijk archeoloog uitgevoerd, met behulp van een kleine graafmachine. Zo kon snel bepaald worden of verder onderzoek, door een daarvoor ingehuurd archeologisch bedrijf, zinvol was of niet.

Het plan was om verspreid over de ruimte proefsleuven met een breedte van 50 cm aan te leggen, zodat een graf van grofweg twee bij één meter niet gemist zou kunnen worden.^v De eerste sleuf werd, oost-west georiënteerd, aangelegd in het noordelijk deel van de kapel, en leverde direct resultaat op. Er bleek alleen maar vulzand en grond met los puin in de bodem aanwezig, geen oude vloeren of muren. Dus er kon dieper gegraven worden zonder iets te verstoren.

In de sleuf werden allereerst de funderingen van de kapel aangetroffen, die ook als fundering van de Schoolmeesterwoning fungeren. Bij het verder graven werd in de rand van de sleuf een fragment bot aangetroffen: een menselijk onderbeen. Toen ook een deel van een schedel zichtbaar was, werd duidelijk dat het om een begraafing moest gaan. De vreemde positie en concentratie van de botten deed echter vermoeden dat het niet het oorspronkelijke graf betrof. Dit vermoeden werd bevestigd toen even verderop de muren van een rechthoekige structuur werden vrijgelegd. Toen de afmetingen hiervan overeen kwamen met wat er van een grafkamer te verwachten was (2,60 bij 1,30 meter), kon het niet missen: dit was het graf dat we zochten. Aangezien het alleen een verkennend onderzoek was, is het graf in eerste instantie weer afgedekt, in afwachting van een uitgebreider onderzoek. Dat startte een week later, uitgevoerd door een archeologisch bedrijf en de gemeentelijk archeoloog van Gouda. Daarbij werden de grafkamer en de bottenkuil onderzocht en gedocumenteerd.

resultaten

De kuil waarin de botten lagen, is duidelijk vanaf een hoger niveau ingegraven waarbij oudere lagen werden doorsneden. De botten lijken er op een rustige wijze ingelegd; bijna gestapeld. De vulling van de kuil bestaat uit een scherp, korrelig vulzand met veel kleine steentjes, dat modern aandoet. Precies hetzelfde zand vinden we ook in het naastgelegen graf. Dit duidt erop dat de kuil en het graf op hetzelfde moment zijn opgevuld.

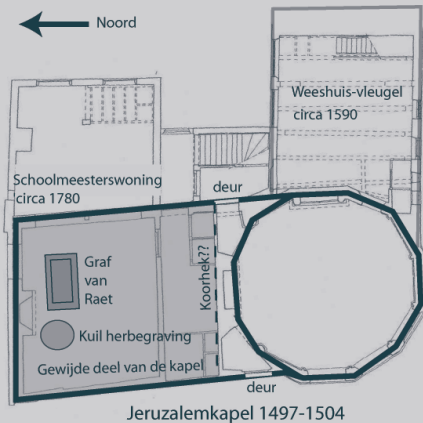
Het graf is west-oost georiënteerd, zoals gebruikelijk in de christelijke traditie. Naar alle waarschijnlijkheid heeft het skelet met het hoofd in het westen gelegen, zodat de overledene de herrijzenis van Christus in het oosten kon zien. De grafkelder bestaat uit gemetselde muurtjes. Het westelijke muurtje is van een ander baksteenformaat en sluit niet aan bij de andere muren. Mogelijk is deze later vervangen of toegevoegd. De binnenmaat van het graf bedraagt 2,01 bij 74 tot 78 cm. Er is nog 47 cm opgaand muurwerk overgebleven, maar het graf zal oorspronkelijk wel wat hoger zijn geweest. De bodem bestaat uit rode vloertegels. Het is opvallend dat het deels om hele, deels om halve tegels gaat. Al met al maakt het een wat rommelige indruk. Alsof men materiaal heeft gebruikt dat op dat moment toevallig voorhanden was. De tegels zijn gelijk aan tegels die ook in 1997 in het twaalfhoekige deel van de kapel zijn aangetroffen. Het is goed mogelijk dat Raet het graf tijdens of direct na de bouw van de kapel in 1504 heeft laten aanleggen, en dus niet pas in 1511. Daarbij is dan gebruik gemaakt van materiaal dat ook voor de bouw van de kapel is gebruikt. Mogelijk levert de uitwerking van het onderzoek hieromtrent meer zekerheid.

het botmateriaal

Het aangetroffen skelet is verre van compleet. Bij de in de kuil verzamelde skeletresten gaat het met name om de lange botten, zoals dijbeen, scheenbeen, kuitbeen en bovenarm. Van de schedel werden twee grote fragmenten aangetroffen. Helaas blijkt het grootste deel van het aangezicht, dat ook het meest fragiel is, te ontbreken. Daardoor is het moeilijk uitspraken te doen over de uiterlijke trekken van Raet. Opvallend is verder het ontbreken van het bekken, de wervelkolom, ribben en hand- en voetbeentjes. Het lijkt er sterk op dat bij de herbegraving slechts een snelle selectie is gemaakt van het aanwezige stoffelijk overschot. Dergelijke selectieve herbegravingen is een bekend fenomeen.

Het botmateriaal is onderzocht door een specialist in Amsterdam. Uit botmateriaal, zelfs als het zo oud is, kan nog veel informatie worden gehaald. Zo kan bepaald worden of het gaat om een man of een vrouw, hoe oud de persoon was bij overlijden en of hij of zij bepaalde ziektes heeft gehad. Niet alle ziektes laten echter sporen na op het bot, dus geen

Uit de botten blijkt verder dat het om een forse persoon gaat. De lengte wordt via allerlei formules geschat op $178,6 \pm 4$ cm, wat zeker voor die tijd lang is geweest. Alle beenderen maken tevens een erg stevige, robuuste indruk. Mochten dit inderdaad de overblijfselen zijn van Gijsbert Willemsz Raet, dan was hij zeker geen schriel priestertje maar eerder een mannetjesputter. De lengte van de botten wijst erop dat de persoon in zijn jeugd een goede voeding heeft gehad. Er zijn geen sporen van ondervoeding of van ziektes. Alleen op het rechter scheenbeen zit een botknobbel: een plek waar nieuw bot over het oude bot is gegroeid. Dat kan wijzen op een verwonding die weer genezen is. Hoe die verwonding ontstaan is, kan helaas niet meer achterhaald worden.

conclusie

Het is vrijwel zeker dat het aangetroffen graf en skelet toebehoren aan Gijsbert Raet. De ligging van het botmateriaal in een kuil direct naast de grafkamer en de gelijke vulling van kuil en graf, zijn hiervoor sterke aanwijzingen. Daarnaast is er, voor zover bekend, nooit iemand anders in de kapel begraven geweest. Het aanvullende botonderzoek kan deze conclusie wellicht nog bevestigen, of juist niet.

Vermoedelijk is omstreeks 1780 het graf van Raet bij de bouw van het huidige woonhuis ontdekt en verstoord. Het daarbij aangetroffen botmateriaal is vervolgens, toch enigszins respectvol, herbegraven in een kuil. Waarom niet alle grote botten zijn verzameld en waarom de herbegraving niet in het eigenlijke graf heeft plaatsgevonden, blijft echter onduidelijk. Een mogelijkheid, hoewel zeer hypothetisch, is dat het in eerste instantie de bedoeling was de grafkamer voor een ander doel te hergebruiken.

wat gebeurt er nu met de vondst?

Na afronding van het specialistisch botonderzoek worden de stoffelijke resten van Gijsbert Raet herbegraven in het eigenlijke graf. Daarnaast is het zonder meer de bedoeling dat het graf weer zichtbaar wordt gemaakt in de ruimte. Op welke manier dat gaat gebeuren is nog niet bekend; één en ander hangt ook af van de functie die de ruimte in de toekomst zal krijgen.

Er zijn verschillende opties. Bijvoorbeeld een glazen plaat waardoor een doorkijk ontstaat naar beneden in het graf. Het botmateriaal wordt er dan in een kistje bijgezet. Een andere mogelijkheid is dat een replica van de grafsteen (of zo mogelijk natuurlijk het origineel) tegen de muur kan worden bevestigd. Ook kan de grafsteen in de vloer worden teruggeplaatst, inclusief (replica's van) de koperen platen, en bedekt met glas ter bescherming. Welke variant gekozen gaat worden, is nu nog niet duidelijk. Maar één ding is wel zeker: Raet zal nog lang in zijn kapel begraven blijven!

sporen wil niet perse zeggen dat de persoon nooit ziektes heeft gehad. Ook valt soms te zien of iemand zwaar lichamelijk werk heeft verricht of juist niet, en zelfs of iemand rijk of arm was. Dat laatste kan bijvoorbeeld bepaald worden door te kijken naar het gebit, en of daar gaatjes in te zien zijn. Gaatjes wijzen namelijk op het eten van suiker. En suiker was een luxeproduct in de 15^e en 16^e eeuw. Alleen de heel rijken hadden hier toegang toe. Dus had iemand veel gaatjes, dan is de kans groot dat hij of zij rijk was.

Niet alle mogelijke onderzoeken zijn op het gevonden skelet uitgevoerd. Er zijn geen tanden aangetroffen, dus onderzoek naar het gebit was simpelweg niet mogelijk.

resultaten botonderzoek

Uit het botonderzoek bleek dat het gaat om een mannelijk skelet, met een leeftijd tussen de 40 en 80 jaar. Omdat die leeftijdsbepaling nogal onnauwkeurig was, is het botmateriaal vervolgens door een microscoop bekeken door een andere specialist van de Universiteit van Amsterdam. Met deze methode kan de leeftijd nauwkeuriger worden bepaald. We wachten nog op de resultaten van dat onderzoek, net als op de resultaten van de C14-datering van het botmateriaal. Die is uitgevoerd in Kiel, Duitsland.

de grafsteen

De grafsteen, die oorspronkelijk het graf van Raet markeerde, werd omstreeks 1586 verwijderd en naar het Heilige Geestweeshuis verplaatst. Dit was op het moment dat de kapel als Aalmoezenershuis in gebruik werd genomen. Vervolgens is de steen bij museumgoudA terecht gekomen. Hier bevindt hij zich nog altijd in de kamer die bekend staat als ‘het ruim’. Een replica op ware grootte is te zien in de Sint-Jan.

De grafzerk van Raet bestaat uit zwart hardsteen met vier geelkoperen hoekplaten en een geelkoperen middenplaat. Een groot deel van de zerk, 1,25 x 1,56 meter, is bewaard gebleven. Waar het ontbrekende deel is gebleven en hoe dat er uit zag, is niet bekend. Op het bewaard gebleven deel is een randschrift aangebracht: “Anno Domini XVC XI die XXVII maii obiit venerabilis dominus Ghysber [tus fun] dator huius cappelle, cuius anima requiescat in pace”. De vertaling hiervan luidt: “In het jaar des Heren 1511, op de 27e dag van mei, is overleden de eerwaarde heer Ghysber(t), stichter van deze kapel, moge zijn ziel rusten in vrede”.

De koperen platen die op de grafzerk bevestigd waren, zijn oorspronkelijk geheel of gedeeltelijk ingekleurd geweest. De vier hoekstukken tonen symbolen van vier evangelisten, elk gevat in vier arcade(accent)bogen. De middenplaat heeft de vorm van twee overlappende driehoeken, waarvan één gevormd door arcadebogen. Centraal op de middenplaat is een engel afgebeeld, die twee wapenschilden omhoog houdt. Het linker schild toont een miskelk met twee palmtakken, die het priesterschap en de pelgrimage van de overledene symboliseren. Het rechter schild verwijst ook naar de pelgrimage;

hierop staan het Heilige Graf, het Jeruzalemkruis en het rad met de zwaarden van Sint Catharina. Dat laatste zou er op kunnen wijzen dat Raet in Jeruzalem tot ridder van Sint Catharina is geslagen. Het randschrift van de koperen plaat luidt: “In tenebris stravi lectulum meum, rursum post tenebras spero lucem”. Deze spreuk is gebaseerd op Job 17, vers 12 en 13: “In duisternis heb ik mijn bed gespreid en na duisternis hoop ik weer op licht”.

De koperen platen staan in 1812 nog vermeld in de boedelinventaris van het Heilige Geestweeshuis. In 1864 zijn ze verkocht aan D. van der Kellen jr. te Amsterdam. Hij of zijn nazaten hebben de platen vervolgens in bruikleen gegeven aan het Rijksmuseum, waar ze nog altijd deel uitmaken van de lopende presentatie.

Gebruikte literatuur

- Dasselaar, M. van (2006): Archeologisch bureauonderzoek Raoul Wallenbergplanstoen te Gouda, rapport A06-414-F
 Dasselaar, M. van, 2007: Archeologisch onderzoek in de voormalige Jeruzalemkapel te Gouda, het graf van Raet, rapport A07-022-O
 Glaudemans et al. (1998): De Jeruzalemkapel in Gouda
 Groenendijk, M. J. (2007): Programma van Eisen DO Jeruzalemkapel Gonzgedeelte, Graf Raet
 Groenendijk, M.J. en Habermehl, D. (2007): Ondergronds, in: Tidinge van die Goude, jaargang 25, nr 2
 Jongh, E. de en Meyere, J. de (1980): Een schilderij centraal. De Jeruzalemvaarders van Jan van Scorel

i R. Glaudemans et al., *De Jeruzalemkapel in Gouda* (Gouda, 1998), 26-7.

ii Ibidem.

iii M. van Dasselaar, *Archeologisch bureauonderzoek Raoul Wallenbergplanstoen te Gouda* (Capelle aan den IJssel, 2006).

iv M. van Dasselaar, *Archeologisch bureauonderzoek Raoul Wallenbergplanstoen te Gouda* (Capelle aan den IJssel, 2006), 17.

v M. Groenendijk, *Programma van Eisen DO Jeruzalemkapel Gonzgedeelte, Graf Raet* (Gouda, 2007).

vi E. de Jongh/J. de Meyere, *Een schilderij centraal. De Jeruzalemvaarders van Jan van Scorel* (Utrecht, 1980), 16. Ook op de grafzerk van ridder Ian van Huchtenbroec, lid van de Utrechtse Jeruzalembroederschap, in de Utrechtse Buurtkerk waren palmtakken, een Jeruzalemkruis en een doorstoken Catharinawiel afgebeeld (zie ook Glaudemans et al.).

cultureel en haven kwartier

De gemeente Gouda is, samen met heel veel bewoners, organisaties en bedrijven in de stad, trots op de rijke cultuurhistorie van haar binnenstad. Vooral de mensen die de stad goed kennen, weten dat Gouda veel prachtige, sfeervolle en monumentale plekken heeft. Tussen nu en de komende vier jaar worden vele projecten ontwikkeld om deze schoonheid nog beter zichtbaar en toegankelijk te maken. Dit gebeurt onder de noemer Cultureel en Haven Kwartier.

Zo wordt het historisch grachtenstelsel geschikt gemaakt voor recreatievaart: van fluisterboot tot staande mast. En als klapstuk daarvan wordt de sluis opengemaakt aan het einde van de Oost- en Westhaven richting Hollandse IJssel. Daarnaast worden veel historische panden opgeknapt en krijgen ze waar mogelijk een publieke functie.

Verder gaat het culturele hart in de historische binnenstad nog wat harder bonzen door hier een Cultureel Kwartier te ontwikkelen. De plannen hiervoor richten zich op het gebied rondom de Jeruzalemkapel. In dit Kwartier worden de Muziekschool Gouda, Kunstencentrum de Werkschuit, Streekarchief Midden Holland, Museum GoudA en de centrale bibliotheek gehuisvest.

Dat wordt dus genieten van kunst en cultuur binnen een monumentale omgeving!

wat gaat er gebeuren?

De bijzondere ruimten van de benedenverdieping van de bibliotheek aan de Spieringstraat in het rijksmonument 'voormalig Weeshuis' worden beter zichtbaar voor publiek. De museale collectie van het Streekarchief (onder andere Stadslibrrije) wordt geëxposeerd en de publieksfunctie van het streekarchief wordt verbeterd. Archieven verhuizen naar een nieuw te ontwikkelen depot elders.

Muziekschool en Werkschuit verhuizen naar het Raoul Walenbergplantsoen. Er wordt een nieuwbouwplan ontwikkeld om de benodigde extra ruimte te bieden. De Jeruzalemkapel en de Schoolmeesterswoning ernaast krijgen een passende functie. Er komt een totaalplan voor het gebied, waarin de monumentale gebouwen en de nieuwbouw een goede invulling krijgen. Publieksactiviteiten in de historische gebouwen maken het voor iedereen mogelijk om deze gebouwen niet alleen aan de buitenkant, maar ook aan de binnenkant te bekijken.

Jeruzalemkapel.

cultuurhistorische analyse en archeologisch onderzoek

Het nieuwe gebouw put inspiratie uit haar historische omgeving. Om de cultuurhistorische waarden goed in beeld te brengen en de inspiratie te voeden, is begin dit jaar een cultuurhistorische analyse voor het plangebied opgesteld. Ook is een verkennend archeologisch onderzoek uitgevoerd. Met de adviescommissie Cultuurhistorie is hierover gesproken. De onderzoeken bieden voor de nog te selecteren architect een schat aan informatie voor de ontwikkeling van een passend en bijzonder ontwerp. Binnenkort zijn beide onderzoeken te vinden op de website van het Cultureel en Haven Kwartier: www.gouda.nl/cultureelenhavenkwartier.

planning

Voor de zomer neemt het gemeentebestuur een besluit over het vervolg van het project. Belangrijke beslispunten zijn de kosten en de voorwaarden voor goede inpassing van de nieuwbouw in de historische omgeving. Om dat laatste goed voor te bereiden, vindt overleg plaats met een klankbordgroep met vertegenwoordigers van bewoners, ondernemers en historische verenigingen. Verder is enkele malen gesproken met de adviescommissie Ruimtelijke Kwaliteit. Als alles volgens plan verloopt, wordt eind 2007 een architect geselecteerd en kan het project eind 2011 gerealiseerd zijn.

sluizenstelsel op rijksmonumentenlijst

Gouda heeft een uniek sluizenstelsel in haar binnenstad. De voormalige Havensluis bij het Tolhuis, de Donkere Sluis en het Amsterdams Verlaat vormen samen een van de de langste sluisen van Europa. De Donkere Sluis is de enige sluis met kruisende deuren die Nederland nog heeft. Ten onrechte staat deze niet op de lijst van rijksmonumenten. Eén van de doelstellingen van het project Cultureel en Haven Kwartier is dit alsnog te doen.

Daarom heeft de TU Delft, afdeling Bouwkunde, de opdracht gekregen om een cultuurhistorische verkenning te maken van de sluisen en bruggen in de Goudse binnenstad. Naar verwachting wordt dit onderzoek nog voor de zomer opgeleverd. Het is de basis voor de aanvraag voor de rijksmonumentenstatus en de restauratie van de verschillende sluisen die onderdeel uitmaken van het sluisensysteem. De sluisen en bruggen krijgen dan hun functie terug. Hiermee kan ook het historisch water in de binnenstad weer in gebruik genomen worden en doet Gouda haar naam als waterstad weer eer aan.

veel te melden

Er gebeurt dus veel in de binnenstad van Gouda de komende jaren. Geïnteresseerde lezers kunnen zich via de website abonneren op de gratis digitale nieuwsbrief van het Cultureel en Haven Kwartier. Op www.gouda.nl/cultureelenhavenkwartier vindt u alle informatie over het project.

archeologische waarden in het cultureel kwartier¹

De locatie van het project Cultureel Kwartier, het Raoul Wallenbergplantsoen, is archeologisch gezien een zeer belangrijke plek. Niet voor niets is de locatie op de Archeologische Basiskaart van Gouda aangemerkt als 'hoogwaardige locatie met bijzondere waarde, potentieel archeologisch monument'. Die waardering is gebaseerd op de verwachte aanwezigheid van sporen van hofsteden uit de vroegste periode van Gouda's geschiedenis. Maar ook daarna is op die locatie van alles gebeurd wat archeologisch gezien zijn sporen zal hebben nagelaten.

De geschiedenis van het terrein is grofweg in vijf perioden te verdelen: de periode vóór 1100 met mogelijke pre-stedelijke bewoning, de periode 1100-1300 met de hofsteden van de Heren van der Goude, de periode 1300-1425 als de hofsteden weg zijn maar er nog geen klooster is, de kloosterperiode 1425-1572 met het Collatiehuis en natuurlijk ook de Jeruzalemkapel en tenslotte de periode 1572-nu na de reformatie. Hieronder leest u meer over de verschillende periodes.

vóór 1100

Over deze periode is nog weinig bekend. Het is onduidelijk of er op deze plek mensen woonden, of dat het hele gebied daarvoor te drassig en

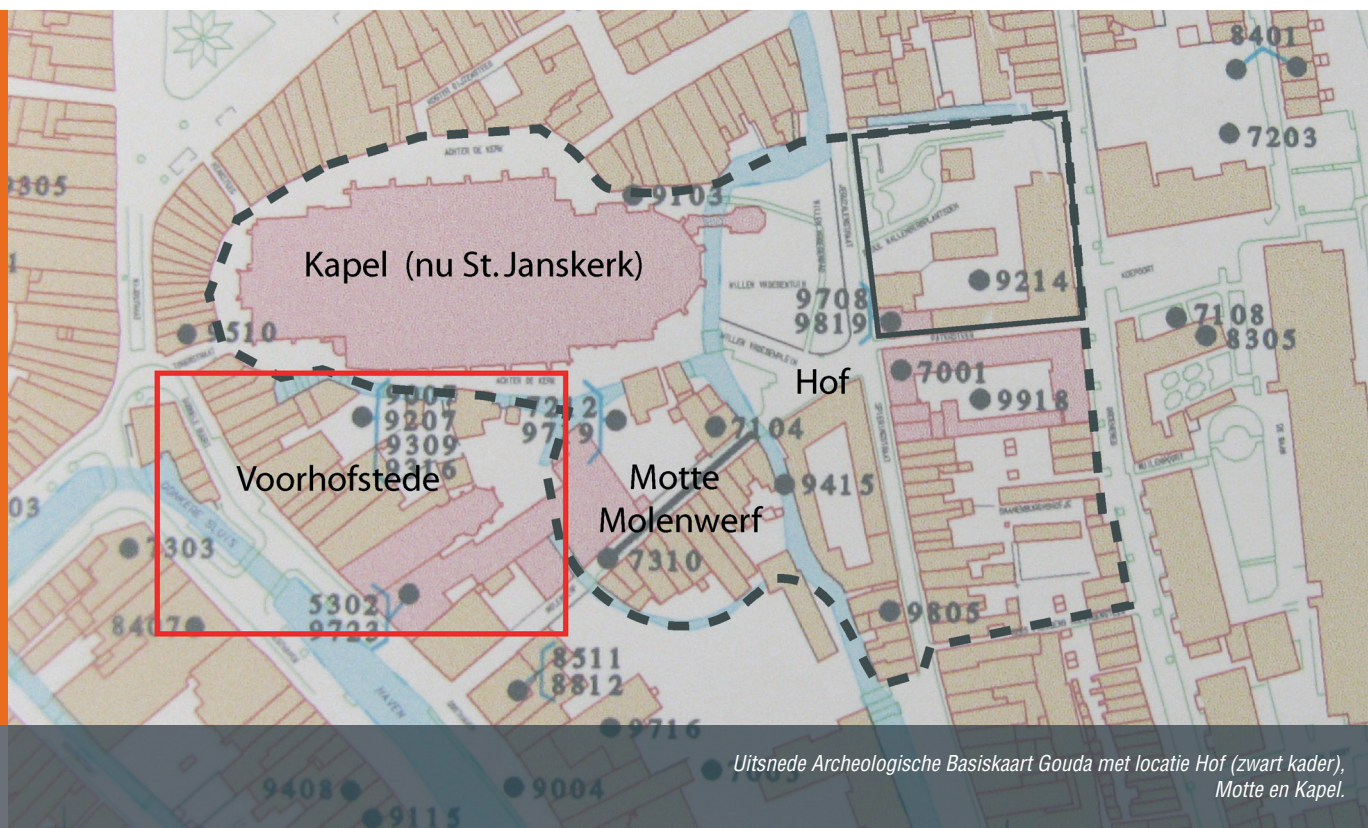
onbegaanbaar was. Uit onderzoek is wel gebleken dat er in de Romeinse tijd activiteiten waren langs de IJssel. Maar of mensen hier ook echt woonden, is nog niet aangetoond. Evenmin zijn er sporen aangetroffen uit de periode tussen de Romeinse tijd en de Middeleeuwen in.

Of er archeologische sporen uit deze periode in Gouda te vinden zijn, is dus de vraag. Maar áls er in die tijd mensen woonden, dan is het Raoul Wallenbergplantsoen één van de plekken waar dat geweest kan zijn. Uit geologisch onderzoek en booronderzoek blijkt namelijk dat daar een natuurlijke kleirug in de bodem aanwezig is. Die kleirug was een hogere plek in het landschap, die niet steeds

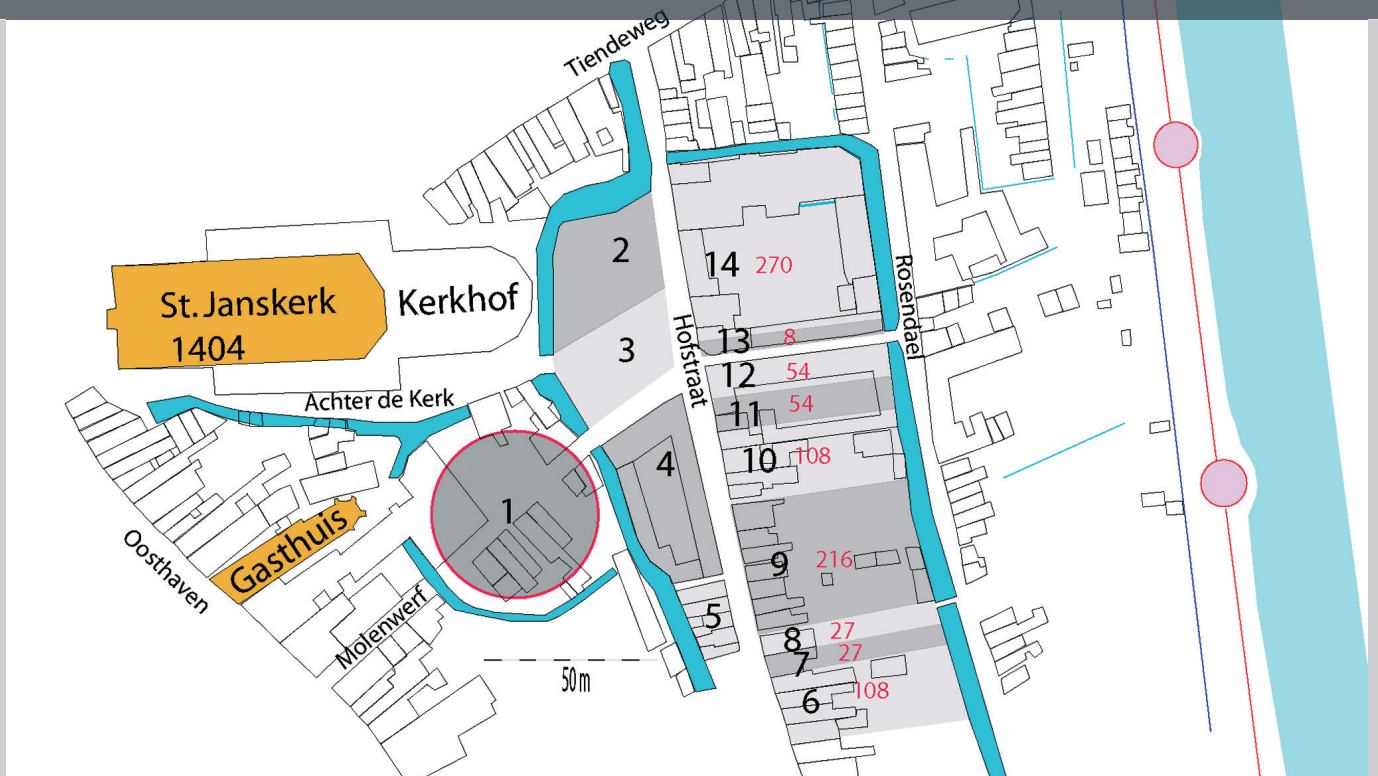
onder water liep. Een zeer geschikte plek om te wonen dus. Mogelijk kan onderzoek op deze plek uitwijzen of er inderdaad gewoond is.

1100 - 1300

Rond 1100 werd een begin gemaakt met de ontginning van het veengebied rondom Gouda. De leiding over die ontginningen, namens de bisschop van Utrecht, was in handen van de Heren van der Goude. Hun Hof (hun huis) lag aan de samenkomst van de Gouwe en een tweede veenriviertje, dat mogelijk Oude Gouwe heette. Die riviertjes kwamen samen in wat nu het centrum van Gouda is, bij het Raoul Wallenbergplantsoen dus.

Uitsnede Archeologische Basiskaart Gouda met locatie Hof (zwart kader), Motte en Kapel.

- 1 Molenwerf, tot 1368 ingehuurd door Ermbout Matthijszoon, de schout. In 1369 verkaveld in 16 huispercelen.
- 2 Perceel van 4 roeden, in 1361 verkregen door Meester Willem, chirurgijn van Jan van Blois.
- 3 Perceel van 3 roeden, in 1366 verkregen door Meester Willem, moest onbebouwd blijven. Aan de westzijde van dit perceel lag vermoedelijk het wed (drinkplaats voor paarden).
- 4 Perceel van 5 roeden, in 1369 verkregen door Ermbout Matthijszoon, (grenzend aan zijn huis) als compensatie voor het verlies van de Molenwerf.
- 5 Onbekend. Mogelijk de plaats van het huis van Ermbout Matthijszoon? Betaald geen hofstedegeld.
- 6 Hofstedegeld 1397: Dirc Vermeynsoen (**108** penningen).
- 7 Hofstedegeld 1397: Willem Claessoen (**27** penningen).
- 8 Hofstedegeld 1397: Jan Florensoen (**27** penningen).
- 9 Hofstedegeld 1397: Dirc Van der Goude (**216** penningen).
- 10 Hofstedegeld 1397: Gherit Berntsoen (**108** penningen).
- 11 Hofstedegeld 1397: Simon de Ledigh (**54** penningen).
- 12 Hofstedegeld 1397: Kosten Gielissoen (**54** penningen).
- 13 Hofstedegeld 1397: Jan Harmanssoen (**8** penningen).
- 14 1368: 'Huisinghe' van Jacob van der Goude, Hofstedegeld 1397: Jan van der Goude (**270** penningen).

Tekening: M. van Dasselaar. Naar gegevens uit Visser, 1996 en Goudriaan, Ibelings en Visser, 2000.

De Hof van de Heren van der Goude maakte deel uit van een groter, religieus en bestuurlijk complex. Hierbij hoorde een klein kerkje dat onder de huidige Sint-Janskerk moet hebben gestaan, en een verdedigbaar rond kasteel, ook wel motte genoemd. De ronde plek van deze motte is nog steeds herkenbaar op de huidige kaart van Gouda, onder de Molenwerf.

Over de indeling van de Hof zelf zijn uit deze periode geen aanwijzingen bekend. Uit archieven blijkt wel dat er tussen de Molenwerf en de Hof in de

14e eeuw een wed (drinkplaats voor paarden) heeft gelegen. Wat er verder aan gebouwen heeft gestaan en hoe de indeling was, weten we niet. Een eventuele opgraving op de locatie zou daarover veel nieuwe informatie kunnen verschaffen.

1300 - 1425

Begin 14e eeuw werd het gebied opgedeeld in huispercelen. Daarover is het een en ander bekend, omdat de eigenaren van de percelen hofstedegeld moesten betalen aan de stad.

In het Hofstedegeldregister van 1397 staan de eigenaren vermeld. Een deel van het terrein is dan nog steeds in bezit van Dirc, Jacob en Jan van der Goude. Gezien hun naam mogelijk verre nazaten van de eerste Van der Goudes. Gezien het forse bedrag aan penningen dat ze moesten betalen, 218 penningen voor Dirc en 270 penningen voor Jacob en Jan, moet een behoorlijk deel van het terrein van hun zijn geweest. De exacte begrenzing van de verschillende percelen is niet vastgesteld, de tekening geeft een inschatting weer.

Vier gereconstrueerde fases van het Collatiehuis/Paulusconvent.

1425 - 1572

Vanaf 1425 ligt in de noordwesthoek van het Raoul Wallenbergplantsoen het huis van de Collatiebroeders. Dit huis groeide later uit tot het Paulusconvent.

Zoals te zien is op de afbeelding, beperkt de bebouwing zich in de eerste fase nog tot de westzijde van het terrein. In de loop der jaren, als het convent groeit, raakt het hele terrein steeds meer bebouwd. Alleen het middenterrein blijft leeg. Hier heeft mogelijk een kleine boerderij gestaan. En er zal een (groente)tuin zijn geweest waarmee de kloosterlingen deels voor hun eigen voedsel konden zorgen.

1572 - nu

In 1572 vond de reformatie plaats, en dat ging in Gouda niet zonder bloedvergieten. Uit archieven is bekend dat acht van de laatste Collatiebroeders door troepen van Lumey (de Geuzen) uit het klooster werden gehaald,

vermoord, en in de struiken op het kasteelterrein aan de IJssel achtergelaten. De lichamen mochten van de Geuzen niet worden begraven, maar een week later zijn ze onder leiding van een Goudse vrouw, Maria Fransdochter, toch uit de struiken weggehaald en in het koor van de Pauluskapel begraven. Daar liggen ze mogelijk nog steeds.

De reformatie maakte een eind aan het gebruik als klooster. De gebouwen kregen nu een andere bestemming. In eerste instantie werden de gebouwen in gebruik genomen als Heilige Geestweeshuis, later vestigden allerlei

ambachtelijke bedrijfjes zich in de kloostergebouwen. Zo heeft er een spinnerij en weverij in de vleugel langs de Patersteeg gezeten en werd de Pauluskapel als Looihal gebruikt. Hier werden gemeentelijke lakens van een loden keurmerk voorzien. De Looihal zat er tot aan het begin van de 19e eeuw. Daarna zaten er achtereenvolgens een kledingmagazijn, een garnizoenshospitaal, een kazerne en een garagebedrijf in de kapel.

In 1884 werd een deel van het klooster afgebroken voor de bouw van de Klaas de Vriesschool. Hierin is nu het Streekarchief Midden Holland gevestigd. In 1943 werden ook de laatste gebouwen afgebroken door de Duitse bezetter. Alleen de Jeruzalemkapel bleef staan.

behoud

Uit alle informatie blijkt dat we diverse archeologische zaken kunnen verwachten in het Raoul Wallenbergplantsoen. Niet alleen resten van het klooster, ook sporen over het ontstaan van Gouda kunnen nog in de bodem aanwezig zijn. Het spreekt voor zich dat met deze resten zorgvuldig moet worden omgesprongen mocht er gebouwd gaan worden op de locatie. Uitgangspunt is het behoud van de archeologische waarden, in situ (ter plekke in de bodem) of ex situ (door middel van een archeologische opgraving). We zullen streven naar het zichtbaar maken van de archeologische resten, zodat de Goudse inwoners iets kunnen zien van de belangrijke archeologische waarde van dit gebied.

Gebruikte literatuur

- Dasselaar, M. van (2006): Archeologisch bureauonderzoek Raoul Wallenbergplantsoen te Gouda, rapport A06-414-F
 Dasselaar, M. van, 2007: Archeologisch onderzoek Raoul Wallenbergplantsoen/Jeruzalemstraat te Gouda, rapport A07-080-I
 Gouda 2003: Archeologische Basiskaart Gouda
 Gouda 2003: Inventarisatie van archeologische, historische en geologische informatie

¹ Bij het schrijven van dit artikel is veelvuldig gebruikgemaakt van gegevens uit Dasselaar 2006; Archeologisch bureauonderzoek Raoul Wallenbergplantsoen te Gouda, rapport A06-414-F.

Boven elke deur een reliëf met pijpen.

Kuiperstraat 22-28.

Pijpencatalogus. 11

eerste goudse monumenten

In mei van dit jaar was het twintig jaar geleden dat Gouda haar eerste vier gemeentelijke monumenten aanwees. Op 19 mei 1987, om precies te zijn, werden Kuiperstraat 22, 24, 26 en 28 aangewezen als eerste gemeentelijk monumenten van Gouda. Vanwege deze bijzondere gebeurtenis overhandigde de betreffende wethouder Melaard het monumentenschildje toen persoonlijk aan de eigenaar van de vier panden. Inmiddels zwaaien meerdere eigenaren de scepter over de verschillende gebouwen.

Hoewel de historische binnenstad van Gouda al sinds 1979 een van rijkswege beschermd stadsgezicht was, bood dit niet genoeg bescherming. In 1985 werd het rijksmonumentenbeleid gedecentraliseerd. Gemeenten kregen de 'zeggenschap' over de rijksmonumenten. Veel gemeenten maakten van die gelegenheid gebruik om ook eigen beleid vorm te geven. Het feit dat een monumentencommissie noodzakelijk was om een bevoegdheid te krijgen om vergunningen voor rijksmonumenten af te geven, werkte als katalysator. Het college van Gouda besloot een gemeentelijk monumentenbeleid te voeren. Er werd een gemeentelijke monumentenverordening gemaakt en een monumentencommissie geïnstalleerd. Korte tijd later, in mei 1987, had Gouda haar eerste waardevolle pan-

den beschermd door ze aan te wijzen als gemeentelijk monument. Inmiddels heeft de stad zo'n achthonderd gemeentelijke monumenten, waarvan het grootste gedeelte in de binnenstad ligt.

bijzondere panden

Over de historie van deze vier bijzondere panden is het een en ander te vertellen. Volgens de catalogus van modellen van Gouda-pijpen werd al in 1630 op de genoemde plek in de Kuiperstraat een pijpenfabriek gebouwd door Willem Stevensz de Jonge. Zijn voorletters werden gebruikt als kenteken op de pijpen van deze firma. De fabriek was dan ook bekend onder de naam 'de Gekroonde W.S.'. Van deze meneer De Jonge kwam ook het gezegde 'In de Kuiperstraat staat de klei al 300 jaar niet droog'.

Via de vrouwelijke lijn kwam de pijpenwerkplaats in 1801 in bezit van de familie Van der Want. Tot de opheffing in 1965. De pijpen van Van der Want waren hoogwaardig van kwaliteit en beter dan ze elders werden gemaakt. Volgens de catalogus konden er diverse soorten en modellen stenenpijpen worden besteld. Gewoonlijk in het wit, maar zwart, bruin, rood en geelgelakt of met porseleinen rand was op verzoek ook mogelijk.

In 1890 woedde er een brand. Waarschijnlijk is alles toen weer opgebouwd naar bestaande toestand. Op de voorkant van de eerder genoemde catalogus staan drie panden afgebeeld in plaats van vier. De afgebeelde nummers zijn 24, 26 en 28. Op een plaquette in de muur van nummer 22 staat vermeld dat de eerste steen in 1918 is gelegd. Het pand is in vergelijkbare stijl als het buurpand opgetrokken.

Boven alle deuren zijn Goudse pijpen te herkennen. De gebouwen bestaan uit drie lagen: de begane grond en de eerste verdieping werden voor de fabricage gebruikt, de zolder voor de opslag van turf. Na de opheffing in 1965 van de fabriek werd er een kantoor van de PTT in gevestigd.

korte berichten

open monumentendag 'moderne monumenten'

Op zaterdag 8 en zondag 9 september 2007 vindt het landelijke Open Monumentenweekend weer plaats. Het thema voor dit jaar is 'moderne monumenten'. In Gouda staat op zaterdag onder andere de naoorlogse architectuur en stedenbouw, de zogenaamde wederopbouwarchitectuur, centraal. Bezoekers kunnen een interessante wandeling langs monumenten van de twintigste eeuw maken. Voor de jeugd wordt een speurtocht uitgezet. Uiteraard openen ook de gebruikelijke monumenten in de binnenstad op die dag hun deuren.

Nieuw dit jaar is een magazine dat verschijnt ter gelegenheid van de Open Monumentendag. In dit magazine, dat in de plaats van het bekende themaboek verschijnt, is informatie te vinden over het cultuurhistorisch erfgoed en dat van Gouda in het bijzonder.

De Nansenschool, een voorbeeld van wederopbouwarchitectuur.

Arnout Menkveld.

nieuwe wethouder monumentenzorg en cultuurhistorie

Binnen het college heeft een wisseling van portefeuilles plaatsgevonden. Stond in de vorige nieuwsbrief nog een interview met Marco Kastelein, inmiddels heeft Arnout Menkveld monumenten en archeologie onder zijn beheer gekregen. De binnenstad had hij al in zijn portefeuille. In Arnout Menkveld krijgt de stad een goede pleitbezorger voor cultuurhistorie.

jaar van de molens

Het jaar 2007 is uitgeroepen tot het 'jaar van de molens'. In 1407 werd de eerste poldermolen gebouwd. Dit wordt 600 jaar later gevierd met een jubileumjaar. Het gaat niet altijd even goed met de Nederlandse molens. Door achterstallig onderhoud en dalende overheidssteun lopen we het risico dat het aantal molens in de toekomst sterk zal dalen. Er vinden dit jaar allerlei landelijke activiteiten plaats op en rondom de molens. Meer informatie vindt u op de landelijke website www.jaarvandemolens.nl.

winkelpuienprijs 2005-2006

Winkelpuien vormen voor een belangrijk deel het gezicht van het cultuurhistorische centrum van Gouda. De binnenstad is een grote trekpleister voor bezoekers en toeristen. De vele monumentale (winkel)panden en pandjes bepalen mede de sfeer in de binnenstad. Dat ieder pand zijn eigen gezicht heeft, maakt het gebied zo interessant. Het geeft ondernemers de kans zich te onderscheiden van anderen. Om te stimuleren dat ondernemers hun winkelpui in stijl renoveren of aanpassen kent de gemeente een stimuleringsregeling. Hiermee kunnen ondernemers de uitstraling van hun winkelpui in het kernwinkelgebied van Gouda verbeteren. In de volgende nieuwsbrief leest u over de prijs voor meest geslaagde renovatie van een winkelpui in de binnenstad, en de prijswinnaar.

colofon

Deze nieuwsbrief is een uitgave van de gemeente Gouda. Er kunnen geen rechten aan worden ontleend.

oplage: 1.500 ex
redactie: Dorothee Posthumus Meyjes, Brenda van der Laan
teksten: Maarten Groenendijk, Jacoline Stout, Martin Netten, Dorothee Posthumus Meyjes
foto's: Gemeente Gouda, Dolf Broekhuizen, Dorothee Posthumus Meyjes, Cultureel en Haven Kwartier, Marianka Peters, Marcel Dasselaar ArcheoMedia BV,
vormgeving: afdeling Grafische Vormgeving gemeente Gouda
druk: Drukkerij Twigt bv Waddinxveen

De nieuwsbrief is gratis af te halen in stadswinkel Buyternerf (Klein Amerika 20), bij balie Antwerpseweg 5, bij de balie van het Stadskantoor Agnietenstraat 24 en bij de VVV, Bibliotheek en Musea.